

DIAKONI SOM SEKULARISERINGSINDIKATOR

Sekulariseringens påvirkning af menighedsplejen i
Skt. Johannes sogn i Århus i perioden 1905-97

Sune Wadskjær Nielsen

Denne artikel sammenkæder sekularisering med diakoni. Det overordnede mål er at fremstille, hvilke generelle indsigter om sekulariseringen i Danmark, man kan komme frem til ved at studere sekulariseringens specifikke indvirken på det diakonale område i folkekirken. Ordet 'diakoni' er græsk og betyder tjeneste. I Det Nye Testamente optræder diakoni i forbindelse med Jesu belæring af disciplene, hvor han fremhæver det "at tjene næsten" betingelsesløst som en af de vigtigste følger af troen på Gud (Foss 1992, 16-19). Denne holdning har siden været motivationen for kristent barmhjertighedsarbejde i forskellige former. I dag ville man oversætte diakoni med kirkeligt socialt arbejde.

Mit studium af sekularisering på det diakonale område har et langstrakt tidsmæssigt perspektiv, perioden 1905-97, og et snævert geografisk fokus, nemlig Skt. Johannes sogns menighedspleje i Århus. Hovedtemaet i artiklen er et forsøg på at tegne en skitse til en periodisering af sekulariseringen i Danmark. Jeg vil inddrage Agnete Brink, Michael Schelde og Erik Bredmose Simonsens værk *Sekularisering i Danmark* (1984), fordi deres periodisering af sekulariseringen på nogle punkter står i kontrast til det billede, som fremkom af min analyse.

Jeg fandt et velegnet kildemateriale i Skt. Johannes sogn i form af to forhandlingsprotokoller med mødereferater fra alle møder i sognets menighedspleje fra 1905 til 1997. Menighedsplejen kan ifølge en af grundlæggerne af De Samvirkende Menighedsplejer i København, Alfred Th. Jørgensen, defineres som "Sognemenighedens organiserede Barmhjertighedsarbejde for at hjælpe de Nødlidende, som bor inden for Sognets Grænser" (Jørgensen 1927, 8). Menighedsplejens målgruppe var folk med fast bopæl, navnlig børn og ældre, og altså ikke fuldstændigt marginaliserede personer, som andre diakonale initiativer, som f.eks. Kirkens Korshær, har sigtet på (*op.cit.*, 9).

Som en hjælp til at få et overblik over, hvordan sekulariseringen har påvirket menighedsplejen i Skt. Johannes sogn, har jeg anvendt religionssociologen Karel Dobbelaeres tre-dimensionelle sekulariseringsbegreb, som jeg har operationaliseret i forhold til menighedsplejen. Inden jeg viser, hvordan jeg har benyttet mig af Dobbelaeres dimensioner vil jeg dels redegøre for synspunkterne i værket *Sekularisering i Danmark* (1984), som jeg lejlighedsvis vil kritisere, dels fortælle menighedsplejens forhistorie i Danmark.

1. Præsentation af *Sekularisering i Danmark*

Sekularisering i Danmark (1984) er den mest omfattende gennemgang af sekulariseringsprocessen i Danmark. De tre forfattere beskriver sekulariseringen fra 1870 til 1970. De følger Peter L. Berger i hans antagelse om, at industrialiseringen er den mest betydningsfulde sekulariseringsbærende kraft i samfundet (*op.cit.*, 64). Ifølge forfatterne indebærer industrialiseringen, at arbejds- og familieliv adskilles i sfærer, hvilket begrænser mulighederne for en sammenhængende, transcendent tilværelsestydning:

... vi [opfatter] sekulariseringsprocessen som grundlæggende (og derfor irreversibelt) bestemt af den kapitalistisk-industrielle udvikling. Den stadig større gennemsætning af en økonomisk rationalitet på alle niveauer i det samfundsmæssige og bevidsthedsmæssige liv afstedkommer en forarmning af de 'flygtige', men dog seje elementer, der bærer vort hverdagsliv, - er afgørende for dannelsen af vor identitet og bevidsthed overhovedet, og - hvad det i nærværende sammenhæng er det vigtigste - dermed også afgørende for den religiøse identitets- og bevidsthedsdannelse (*op.cit.*, 81).

Forfatterne opdeler sekulariseringsprocessen i tre faser 1870-1920, 1920-45 og 1945-70. I den første periode tog sekulariseringen fart pga. første industrielle revolution, som gjorde sig gældende fra 1890'erne. Sfæreopdelingen af samfundet, hvilket vil sige at hjem og arbejdsplads blev adskilt, begyndte at brede sig. Det ramte først borgerskabet og arbejderklassen, mens virkningen på bønder og husmænd ikke slog helt igennem på dette tidspunkt, således at disse grupper bevarede en sammenhængende hverdagstilværelse med mulighed for et religiøst verdensbillede (*op.cit.*, 159). I tidsrummet 1920-45 skete der ifølge forfatterne ikke voldsomme skred i den stadig fremadskridende sekulariseringsproces, hvilket skyldtes landets kriseprægede situation, som hæmmede industrialiseringen. De væsentligste begivenheder var, at sfæreopdelingen af tilværelsen langsomt vandt større indpas, og at arbejderklassen blev borgerliggjort og dermed accepterede borgerskabets opsplittede livsform (*op.cit.*, 249). I den sidste periode accelererede sekulariseringsprocessen især i forbindelse med den anden industrielle revolution, som begyndte i slutningen af 1950'erne. Opsplitning af tilværelsen i sfærer blev almindelig i alle samfundslag, også i landbefolkningen og småborgerskabet, som indtil da havde undgået sfæreopdelingen (*op.cit.*, 251-258). Sekulariseringen beskrives altså som en jævnt fremadskridende proces med større forskydninger i 1890'erne og fra 1957-58.

Retfærdigvis skal det siges, at forfatterne ligeledes beskæftiger sig med sekulariseringens indflydelse på kirkelige forhold, men disse regnes kun for sekundære manifestationer i forhold til den primære sekulariseringsindikator, nemlig opsplitningen af hverdagslivet (*op.cit.*, 331f). Jeg har valgt at arbejde på et mere empirisk niveau og gøre sekulariseringstegn på en religiøs institution - menighedsplejen - til det primære. Jeg vil nu redegøre for den diakonale tradition, som menighedsplejen er en del af.

2. Menighedsplejens oprindelse i Danmark

Menighedsplejen var et af de mange diakonale initiativer, som opstod i slutningen af 1800-tallet. Indtil 1870'erne så det imidlertid ud til, at der i det 19. århundrede mere ville blive tale om en afvikling af kirkens sociale engagement end en udvikling. I begyndelsen af århundredet var kirken en integreret del af det offentlige fattigvæsen. Ved fattigloven i 1803 var det blevet stadfæstet, at præsten skulle lede de institutioner, som tog sig af fattigforsørgelsen – hhv. fattigkommissionerne i byerne og sognekommisionerne på landet. I 1841 da sognekommisionerne blev omdannet til sogneforstanderskaber, hvilket øgede deres beføjelser, bortfaldt bestemmelsen om præstens selvskrevne formandskab, men han var dog stadig født medlem (Olesen 1969, 161). Med landkommunallovens indførelse i 1867 gik præstens status som født medlem tabt. Samme bestemmelse indførtes i købstæderne i 1868. Dermed kunne man betragte det offentlige fattigvæsen som verdsliggjort (Vahl 1889, 6).

Efter grundlovens indførelse i 1849 blev mange bekymrede for, at for mange mennesker ville komme ind under det offentlige fattigvæsen, hvilket betød at de mistede stemmeretten og blev umyndiggjort. Flere initiativer opstod for at holde "værdigt trængende" uden for fattigvæsenet.¹ Mange præster deltog i bekymringen for de værdige trængende, men alligevel var de første velgørende initiativer helt verdslige.² To spæde diakonale initiativer blev grundlagt i 1860'erne, nemlig Diakonissestiftelsen og Københavns Indre Mission, men disse var begge i alvorlig krise ved årtiets udgang (Olesen 1969, 174-176).

Præsten Harald Stein blev den store igangsætter inden for dansk diakoni. Som Diakonissestiftelsens leder 1872-80 sendte han de første diakonisser ud i menighedspleje. Denne form for menighedspleje bestod i, at diakonissen eller "søsteren", som hun også omtales, med base i f.eks. et hospital eller en fattiggård tog ud og plejede syge og fattige. Plejen kunne bestå af sygepleje, men den kunne også være mere omfattende, hvis hjemmets kone var syg, og indbefatte madlavning og børnepasning. Man kan sige, at menighedsplejen på dette tidspunkt var en art hjemmepleje for fattige. Diakonissernes arbejde finansieredes via private foreninger og tilskud fra kirkebøsserne, som præsterne og menighederne i København fra 1878 selv administrerede. I det øvrige land var det først ved menighedsrådslovens vedtagelse i 1903, at pengene fra kirkebøsserne kunne gå til menighedspleje (Bundesen m.fl. 1999, 313f).

Harald Stein trådte i 1875 ind i Københavns Indre Mission, hvor han i 1876 holdt den legendariske foredragsrække "Hvad vil den Indre Mission?" (Stein 1882). Her

¹ Værdigt trængende var personer, som uforskyldt var kommet i nød, dvs. folk som var trængende pga. tiltagende alderdom, langvarig sygdom eller langvarig arbejdsløshed opstået som en følge af dyrtid. De "uværdigt trængende" var de fordrunkne og arbejdssky (Jørgensen 1940, 98f).

² I 1856 blev de fattiges kasse oprettet, som var en halvoffentlig institution baseret på frivillige bidrag bl.a. fra kirkebøssen (Jørgensen 1940, 98-105). I 1874 blev de sognebaseerede understøttelsesforeninger, dannet i slutningen af 1860'erne, samlet i én organisation nemlig Københavns Understøttelsesforening (Jørgensen 1927, 16f). Begge initiativer var verdslige og sigtede på de værdigt trængende.

opfordrede han danske kristne til at gå i gang med diakonalt arbejde. Hans forslag til, hvordan præster og menighed skulle iværksætte kærlighedens gerning var i de fleste tilfælde hentet fra forbilleder i Tyskland. Hans ideer gik ud på at opbygge institutioner med uddannet kristent personale og på at danne kristne foreninger omkring løsningen af specifikke sociale problemer (*op.cit.*, 180-184). Som bestyrelsesmedlem i Københavns Indre Mission fik Stein ført en del af sine ideer ud i livet. I Århus stiftedes i 1876 Stefansforeningen, som i provinsen forsøgte at arbejde efter Steins retningslinier (Hansen 1901). De nye initiativer kom i modvind, fordi den landsdækkende Indre Mission, som Københavns Indre Mission var uafhængig af, var imod organiserede kærlighedsgerninger og anså evangeliets forkyndelse som det centrale element i kristendommen (Lindhardt 1978, 137-146). I flere provinsbyer lagde Indre Mission hindringer i vejen for Stefansforeningens tiltag (Menighedspleje i Grenaa 1892).

Diakonien kom igen øverst på den kirkelige dagsorden i slutningen af 1880'erne. På det første af de såkaldte Bethesdamøder i 1886, som skulle fremme samarbejdet mellem de kirkelige retninger, diskuterede man, hvordan kirken kunne komme i kontakt med den stadig mere kirkefremmede arbejderklasse. I foredraget "Arbejdet for de vantro Masser i Hovedstaden", foreslog den københavnske pastor Schepelern, at man oprettede en kirkelig fattigpleje, som skulle fungere ved siden af det offentlige fattigvæsen og den borgerlige filantropi. For at opgaven ikke skulle blive for uoverskuelig for den enkelte lægmand eller -kvinde, og for at hjælpen også kunne få en åndelig side gennem personlig påvirkning af de fattige, skulle fattigplejen være opdelt i små distrikter (Clausen 1886, 23-26). Schepelern tog samme efterår selv initiativet til oprettelsen af den første distriktsopdelte menighedspleje i Danmark i sit eget sogn Trinitatis (Jørgensen 1927, 22-25). Også på Bethesdamødet i 1889 i Århus diskuterede man menighedspleje, idet de to senere kirkesagsforkæmpere, Harald Westergaard og Julius Friis-Hansen, holdt et foredrag om emnet, hvor de udstak nogle retningslinier for, hvordan danske menigheder kunne tage denne opgave op.³ De understregede, at menighedsplejen skulle være sognebaseret, og at dens arbejdskraft skulle findes i den levende menighed i form af frivillige kristne lægmænd og -kvinder, som skulle virke i små overskuelige distrikter. Menighedsplejen skulle være henvendt til værdigt trængende og menighedsplejens frivillige medarbejdere skulle bedømme, om de fattige

³ På Bethesdamødet fremgik det, hvor Friis-Hansen og Westergaard havde fået inspirationen til at organisere menighedsplejen med distriktsopdeling fra, nemlig fra den lærde, skotske præst Thomas Chalmers (Schrøder 1889, 55). Chalmers udkastede i begyndelsen af 1800-tallet en teori om, at der fandtes en direkte sammenhæng mellem massefattigdommen - den såkaldte "pauperism" - og afkristningen. Massefattigdommen var en særlig form for klassefattigdom, som var karakteriseret ved, at de fattige ikke havde noget håb om at forbedre deres forhold, men kun sank dybere ned i elendighed. Han mente, at den kunne bekæmpes med kirkebyggeri og kirkelig fattigpleje. I 1820'erne opbyggede han med succes en kirkelig fattigpleje i et af Glasgows fattigste kvarterer. Han udpegede nogle lægmænd til diakoner, og disse virkede i hvert sit distrikt (Struwe 1995, 123-125). Julius Friis Hansen havde et indgående kendskab til Chalmers ideer, eftersom han i 1888 oversatte Otto v. Gerlachs bog, hvis danske titel er *Dr. Th. Chalmers: Den kirkelige Fattigpleje* (*op. cit.*, 126).

hørte ind under denne kategori. Samtidig skulle de gennem Guds ord prøve at rejse de fattige moralsk og få dem til at gå ind på en mere fornuftig levevis, hvor deres sparsomme midler bedre kunne slå til. Menighedsplejen skulle i høj grad være hjælp til selvhjælp (Schrøder 1889, 40-66). Kirkesagen⁴ og det store røre, der var om menighedspleje i 1889, medvirkede til at fænomenet bredte sig navnlig i København, hvor man i 1902 kunne danne sammenslutningen De Samvirkende Menighedsplejer i København (Jørgensen 1927, 34-41).

I Århus dannedes den første menighedspleje i Sct. Pauls sogn i 1889 (Nedergaard 1966, 57). Der gik mere end ti år inden de næste kom til. Det skete omkring indførelsen af den nye menighedsrådslov i 1903. I lovens § 19 anbefaledes det, at menighedsrådene fremmede hedningemission, indre mission og kristelig sygepleje, og § 20 påbød menighedsrådene at bruge de penge, som indkom i kirkebøssen, til kirkelig fattigpleje (Menighedsraadsbladet 1904, 12 og 84-86). Der var altså en lovgivningsmæssig tilskyndelse for menighedsrådene til at gå i gang med menighedspleje. Samtidig appellerede Stefansforeningen igennem dets nystartede tidsskrift *Menighedsraadsbladet* til de nyoprettede menighedsråd om at betragte kærlighedsarbejde som deres vigtigste opgave. Det er sandsynligt, at der i Århus er en sammenhæng mellem Stefansforeningens arbejde for udbredelsen af menighedsplejer og sygepleje og oprettelsen af menighedsplejerne i Domsognet (1904), Vor Frue og Skt. Johannes sogn (begge 1905) (Stefanus 1908, 34). Menighedsplejen i Skt. Johannes sogn tog sig både af uddeling af hjælp til trængende via rekvisitioner og sørgede fra 1908 også for underholdet til en diakonisse, som kunne hjælpe gamle og syge i sognet (1. Fhpl., 25).

3. Karel Dobbelaeres tre-dimensionelle sekulariseringsbegreb

Den belgiske religionssociolog Karel Dobbelaeres hovedsynspunkt er, at sekulariseringen indeholder flere forskellige elementer og kan opdeles i et samfundsmæssigt, institutionelt og individuelt niveau (1987, 117). For mig har det været fordelagtigt at arbejde med denne præcisering af sekulariseringsprocessen i forskellige elementer, fordi jeg med større nøjagtighed har kunnet udpege sekulariseringstegn i de to forhandlingsprotokoller med referater af menighedsplejens møder. Jeg vil i dette afsnit forklare, hvad de enkelte niveauer af sekulariseringen indeholder ifølge Dobbelaere, og hvordan jeg har operationaliseret niveauerne i forhold til menighedsplejen i Skt. Johannes sogn.

⁴ Kirkesagen i København blev påbegyndt af fem unge kristne intellektuelle i slutningen af 1880'erne. Kirkesagen gik ud på at opbygge nye kirker og menigheder i København og opdele de store sogne. Sagen vandt udbredt støtte både i København og provinsen og førte til dannelsen af Kirkefondet, som finansierede og støttede sognedeling og kirkebyggeri i København, som nu for alvor tog fart. Det lykkedes ligeledes at skabe kernemenigheder i de nye sogne, men der kom aldrig nogen udbredt vækkelse i arbejderklassen (Lindhardt 1978, 163-166).

På det *samfundsmæssige* niveau består sekulariseringen ifølge Dobbelaere først og fremmest af differentiering og funktionel rationalisering (1981, 150f). Differentieringen foregår ved, at religionen mister sin overordnede integrerende funktion i samfundet og bliver et subsystem sidestillet med andre subsystemer som f.eks. økonomi, politik og videnskab (*op.cit.*, 11). Samfundets andre sfærer eller subsystemer fungerer i overensstemmelse med rationelle principper, som ikke er kompatible med den religiøse tænkemåde; mål og middel holdes adskilt, personer bliver anonyme rolleindehavere, som kan udskiftes, og kontrol udøves via tekniske og bureaukratiske regler fremfor via moral (*op.cit.*, 18f). Jeg har defineret differentiering i Skt. Johannes sogn som tab af funktioner, der tidligere var under menighedsplejen, til det offentlige. I forhold til rationalisering har jeg mest været opmærksom på udviklingen af det moralske aspekt i menighedsplejen, dvs. om menighedsplejen er blevet mindre moralsk i bedømmelsen af folk, som søgte om hjælp.

For Dobbelaere drejer sekularisering på det *institutionelle* niveau sig hovedsagelig om, hvordan religionen eller kirken reagerer, efter at den i det moderne samfund er blevet afmonopoliseret og ikke længere kan tvinge folk til tilslutning. I denne pluralistiske situation, hvor religionen konkurrerer både med andre religioner og sekulære synspunkter, må religionen forsøge at markedsføre sig selv (*op.cit.*, 22 og 151). Den canadiske religionssociolog Peter F. Beyer (1990) har anvendt den tyske systemteoretiker Niklas Luhmanns ydelse-begreb til at vise forskellige strategier, som religionen kan forsøge i det globale samfund (*op.cit.*, 379). Niklas Luhmann taler om ydelse eller på tysk "Leistung", når religionen går ind på andre subsystemers område og løser problemer, som de andre subsystemer efterlader (1977, 264f). Det er det, som kirken gør i sit diakonale arbejde, idet den løser sociale problemer, som staten ikke tager sig af. Der er ifølge Beyer to tilgange, som religionen kan benytte i ydelsesopgaver – den liberale og den konservative. Ved den liberale tilgang løses f.eks. sociale problemer på samme måde, som det gøres i det offentlige sociale system eller af verdslige, frivillige organisationer. Denne tilgang er effektiv i forhold til problemerne og økumenisk og tolerant over for andre religiøse og sekulære grupper, men har den ulempe, at initiativerne ikke har et særligt religiøst præg (Beyer 1990, 385). Ved den konservative tilgang kritiserer religionen samfundets moderne tendenser og den religiøse gruppe bibeholder sit eksklusive præg (*op.cit.*, 389-391). Denne tilgang er tro mod den religiøse tradition, men er vanskelig at manøvrere med i et sekulariseret samfund. På det institutionelle niveau vil jeg derfor være opmærksom på menighedsplejens holdning til det sekulariserede samfund: om den er konservativ og eksklusiv eller om den er liberal og økumenisk.

De centrale spørgsmål på det *individuelle* niveau er udviklingen i kirkers eller religiøse organisationers medlemstal, og i hvor høj grad medlemmerne deltager i kirkelige handlinger og deler kirkens holdninger (Dobbelaere 1981, 12). Jeg har fulgt udviklingen i menighedsplejens rekruttering af frivillige medarbejdere som udtryk for sekularisering på det individuelle niveau.

Mens forfatterne til *Sækularisering i Danmark* entydigt sammenkæder sekularisering med industrialiseringen, betragter Dobbelaere differentiering som det overordnede styrende element i sekulariseringsprocessen (Dobbelaere 1987, 117). I modsætning til forfatterne af *Sækularisering i Danmark* mener han ikke, at sekularisering er en irreversibel, mekanisk proces. Ifølge Dobbelaere sættes processen i bevægelse af personer, som manifest eller latent (bevidst eller ubevidst) sekulariserer eller sakraliserer dele af samfundet. Termen sakralisering beskriver situationer, hvor sekulariseringen er på tilbageslag (Dobbelaere 1981, 150). Analysen af menighedsplejen i Skt. Johannes sogn vil være struktureret af Dobbelaeres tre niveauer, men jeg vil også være opmærksom på manifest sekularisering og sakralisering. Lejlighedsvis vil jeg for at understøtte mine observationer omkring sekulariseringstendenserne i Skt. Johannes sogn, henvide til materiale fra Sct. Pauls sogns menighedspleje, hvor jeg er i besiddelse af vedtægterne for menighedsplejen fra 1905 og årsberetninger fra 1923 til 1958. Jeg vil indlede med at gennemgå sekulariseringens påvirkning på det individuelle niveau i Skt. Johannes sogns menighedspleje, da dette samtidig giver et kronologisk overblik.

4. Det individuelle niveau

Menighedsplejen i Skt. Johannes sogn var ligesom de første menighedsplejer opdelt i distrikter. Hver frivillig medarbejder havde et distrikt – ofte en bestemt gade i sognet – og derfor fortæller antallet af distrikter om rekrutteringssituationen i sognet. I sit distrikt skulle medarbejderen samle penge ind ved de årlige indsamlinger, og hun skulle holde øje med fattige, som eventuelt kunne komme i betragtning til menighedsplejens hjælp. De indsamlede penge blev brugt til diakonissens underhold og til uddeling til fattige. Når distrikter blev delt, var det fordi der kom flere medarbejdere, og når distrikter måtte ligge ubesatte hen, var det tegn på rekrutteringsvanskeligheder. Det er vanskeligt udfra materialet at sige noget om, hvilke motiver medarbejderne havde for at gå ind i menighedsplejen, eller hvilken erhvervsmæssig baggrund de havde; det eneste man kan sige med sikkerhed er, at de fleste medarbejdere var kvinder, hvilket fremgår af diskussionerne om besættelse af ledige distrikter. Samme kønsfordeling kendte man i Sct. Pauls sogns menighedspleje, hvilket denne appel i årsberetningen 1/7 1949 - 30/6 1950, illustrerer: "Hvornaar melder der sig de nye og friske Kræfter, vi har saa meget Brug for? Og hvorfor svigter Mændene næsten totalt denne Opgave, der ikke kræver andre Forudsætninger end at man gerne vil prøve at være lidt for sine Medmennesker?" (*Aarsb.*).

Da menighedsplejen i Skt. Johannes sogn begyndte sit virke i 1905, var sognet opdelt i 17 distrikter eller områder, som det blev omtalt i de første år (1. Fhlp., 1). Der var god vækst i medarbejderantallet i opstartsfasen, således at sognet kunne deles yderligere op. Allerede i 1911 var man nået op på 25 områder (*op.cit.*, 54).

Det er sparsomt med oplysninger om distriktsdelinger i de næste 25 år, men det virker som om, at medarbejderantallet har ligget stabilt i denne periode, for først ved

distriktsdelinger i 1938 nåede menighedsplejen op på 30 distrikter (*op.cit.*, 338). 1940'erne var efter alle parametre at dømme en god periode for menighedsplejen, også medarbejdermæssigt. Den positive stemning fremgår af denne beretning fra formanden, sognepræst Niels Peter Nielsen, 14. september 1944: “[Møde i] Taarnværelset hvor Formanden indledte med Andagt, hvorefter der blev budt velkommen til Fru Høgs ..., der var i det hele taget sket det glædelige, at der var kommet en Del nye, der var nu 38 distrikter. I de nye Aarsberetninger kunde ses, at Indtægterne var gået frem baade ude i Sognet og fra Bøsserne” (2. Fhlp.). Der står ikke angivet, hvornår menighedsplejen nåede sit maksimale antal distrikter på 48, men det er sandsynligvis sket i løbet af 1940'erne.

Indtil 1950'erne havde menighedsplejen aldrig problemer med ubesatte distrikter. Afgående medarbejdere blev omgående afløst af nye. Dette gælder, hvis man ser bort fra to kriser i 1933-34 og 1946-47, hvor medarbejdere forlod menighedsplejen pga. intern uenighed. Sekulariseringen på det individuelle niveau synes først at blive mærkbar i Skt. Johannes sogns menighedspleje fra midten af 1950'erne, hvor der begyndte at være vanskeligheder med at finde tilstrækkeligt med medarbejdere. Ved indsamlingen i 1956 blev der kun afregnet fra 33 af sognets 48 distrikter (*op.cit.*, 5/11). Alle sognets distrikter var for sidste gang besat til efterårsindsamlingen 1957 (*op.cit.*, 18/9). I Sct. Pauls sogns menighedspleje gør de samme tendenser sig stort set gældende. Dog er der den forskel, at rekrutteringsvanskelighederne begyndte tidligere i denne menighedspleje end i Skt. Johannes sogns. Medarbejdertilgangen, som havde været god i trediveerne, stagnerede under krigen. Situationen blev først virkelig kritisk i 1953, hvor 30 af sognets 78 kredse var ubesatte (*Aarsb.*).

Det er mit synspunkt, at man kan forklare rekrutteringsvanskelighederne i menighedsplejen med kvindernes øgede tilknytning til arbejdsmarkedet, som udviklede sig markant med højkonjunkturen i Danmark som satte ind i 1957/58 (Berg m.fl. 1984, 117f). Før havde menighedsplejen sandsynligvis kunnet trække på hjemmegående husmødre til at besætte distrikterne, men nu blev det mere almindeligt at kvinder havde arbejde, hvorfor færre kvinder havde tid til at hjælpe til i menighedsplejen. Historikeren Karen Lützen gør i en artikel om filantropien 1845-90 opmærksom på sammenhængen mellem gifte kvinders manglende erhvervsmuligheder og deres deltagelse i frivilligt socialt arbejde:

På et tidspunkt hvor der ikke var mange erhvervsmuligheder for middelklassekvinder - og da slet ikke, hvis de var gift - var velgørenheden et område, hvor mange kvinder fandt et virke. De meldte sig som allerede nævnt som undersøgere i understøttelsesforeningerne og dannede kernen i menighedsforeningerne, hvor de besøgte syge i deres hjem, eller hvor de i sykkredse fremstillede tøj til sognets trængende (Lützen 1996, 36).

I 1963 medførte den stadig svigtende rekruttering, at menighedsplejen prioriterede at have de bedste indsamlingsdistrikter besat, hvilket viser, at hensynet til økonomien vejede tungere end medarbejdernes opgave med at være opmærksom på fattigdom, som

var den oprindelige tanke bag distriktsopdelingen fra 1880'erne (2. Fhlp., 17/4). I de følgende år fandt menighedsplejen andre indtægtskilder, og i 1977 besluttede man at opgive husstandsindsamlingen, og distrikterne blev nedlagt (*op.cit.*, 30/4). Siden 1964 havde omkring 20 distrikter været ubesatte (*op.cit.*, 13/5). For Sct. Pauls sogns menighedspleje blev manglen på medarbejdere fatal og resulterede til sidst i menighedsplejens nedlæggelse, hvilket fremgår af denne kommentar i skriftet for Sct. Pauls sogns 100-års jubilæum: "Som årene gik kom det til at knibe mere og mere med kredsforstandere, og endelig i 1963 ophører referaterne fra det årlige julemøde" (Nørgaard 1987, 25).

Efter at distrikterne blev sløjfet, er det vanskeligere at følge udviklingen i rekrutteringen i protokollen. Det er dog antydnet, at situationen ikke er blevet bedre, hvilket fremgår af lejlighedsvis klager over manglende frivillige til menighedsplejens besøgstjeneste (2. Fhpl., 28/9 1988). I et af de sidste referater i protokollen finder man følgende meddelelse:

Besøgstjenesten har fået to yngre besøgsvenner. Der er venteliste på besøg. Der er mange henvisninger fra Hjemmeplejen. Der er et godt samarbejde med hjemmeplejen. Manglen på besøgsvenner erstattes af opfordring til at komme til Åbent Hus og øvrige aktiviteter (*op.cit.*, 4/2 1997).

Sekularisering på det individuelle niveau i Skt. Johannes sogns menighedspleje bekræfter kun delvist den udvikling, som forfatterne af *Sekularisering i Danmark* forsøger at påvise. Sekulariseringen bliver først virkelig mærkbar fra midten af 1950'erne, hvilket jeg formoder hænger sammen med, at menighedsplejens vigtigste arbejdskraft var hjemmegående husmødre, som på dette tidspunkt blev mobiliseret til arbejdsstyrken for at deltage i højkonjunkturen. På dette punkt er der overensstemmelse med sekulariseringskurven fra *Sekularisering i Danmark*. Til gengæld rummer forfatterens deterministiske sekulariseringssyn ikke plads til "sakraliseringsfaserne", hvor der var betydelig fremgang i rekrutteringen både i menighedsplejens første år og under besættelsen.

5. Det samfundsmæssige niveau

På det samfundsmæssige sekulariseringsniveau har jeg fulgt udviklingen inden for menighedsplejens to hovedfunktioner, nemlig uddeling til fattige og diakonissens hjemmesygepleje.

Det første sekulariseringstegn på dette niveau bliver synligt omkring 1. verdenskrig i forhold til uddeling til fattige. I menighedsplejens første år var der stor efterspørgsel efter menighedsplejens hjælp og hjælpen var en tyngende post på budgettet (1. Fhpl., 35 og 42). Dette mønster ændrede sig omkring 1. verdenskrigs udbrud. Menighedsplejens aktivitetsniveau faldt næsten til nulpunktet, idet få medarbejdere var til stede på menighedsplejens møder, og til tre møder var der ingen forhandling pga. manglende

fremmøde (*op.cit.*, 83, 86 og 95). Økonomien blev forbedret, fordi færre personer end i menighedsplejens første år bad medarbejderne om hjælp. Den beskedne efterspørgsel efter menighedsplejens hjælp må have været en medvirkende årsag til, at man i 1917 ændrede vedtægterne, således at menighedsplejens arbejde blev mere sæsonpræget (*op.cit.*, 108-110). Det meste af uddelingen foregik fremover ved konfirmandhjælpen i foråret og efteråret og ved juleuddelingen, selv om der dog stadig kunne bevilges hjælp i de mellemliggende måneder.

Der indtrådte også en ændring i de kriterier, man udelte hjælpen efter. I de første år virker det som om, at man har prøvet at håndhæve de moralsk prægede principper om hjælp til selvhjælp og har afvist at hjælpe fordrukne mænd og utugtige kvinder, hvilket følgende eksempel viser: "Ansøgning fra Enke D Nægtedes, da Enken fører et daarligt Levned" (*op.cit.*, 3f og 14). Efter at efterspørgslen efter hjælp gik ned, tyder det på, at denne moralske bedømmelse bortfaldt, og man imødekom stort set alle anmodninger om hjælp (*op.cit.*, 93). I 1971 var der endog tale om at hjælpe narkomaner med tøj (2. Fhpl., 16/5).

Det kan forekomme uforklarligt, at behovet for menighedspleje i Århus var så begrænset under en ustabil periode som første verdenskrig, der var kendetegnet ved prisstigninger, arbejdsløshed og bolignød (Hansen og Henriksen 1984, 74-78). Måske kan grunden til de manglende henvendelser til menighedsplejen findes i den omfattende statslige reguleringspolitik under krigen. Den nye socialpolitik under 1. verdenskrig medførte bl.a., at hjælpekontoret, som i 1907 havde afløst de fattiges kasse, fik tilført betydelige midler fra staten (*op.cit.*, 75f og 84). Hjælpekontoret og menighedsplejen havde den samme målgruppe, nemlig de værdigt trængende, og man kan forestille sig, at disse nødlidende under første verdenskrig har haft forbedrede muligheder for at få hjælp fra hjælpekontoret.⁵ Indskrænkningen af uddelingen omkring 1. verdenskrig er den væsentligste ændring i denne funktion i menighedsplejens historie. Uddelingen er siden fortsat stort set efter de retningslinier, som blev udstukket i 1917.

Den næste krise for menighedsplejen i Skt. Johannes sogn indtraf ved socialreformens indførelse i 1933. Presset mod menighedsplejen kom dog fra en overraskende kant, nemlig fra menighedsplejens egen nyvalgte formand, hjælpepræsten Øjvind

⁵ Det er et faktum at dyrtidsordningerne, som blev indført pga. første verdenskrig, påvirkede den private velgørenhed. Det filantropiske foretagende, Københavns Understøttelsesforening, uddelte hjælp til værdigt trængende i København efter nøje at have undersøgt, om de var berettiget til hjælpen. Midlerne kom dels fra indsamlinger og dels fra kommunen, hvis hjælp til de værdigt trængende foreningen administrerede i en særlig kommunal afdeling af foreningen, hvor medlemmer af kommunalbestyrelsen havde flertal i ledelsen. Under første verdenskrig blev den kommunale afdeling af foreningen helt dominerende, eftersom den kommunale hjælp til de værdigt trængende, som blev øget betydeligt under krigen pga. de ekstraordinære forhold, langt oversteg det, som blev indsamlet privat. Samtidig blev foreningen af borgerne i stigende grad identificeret med kommunen og med rettighedsbestemte ydelser, hvilket var ude af trit med foreningens oprindelige grundlag. For igen at kunne koncentrere sig om de værdigt trængende, opsagde Københavns Understøttelsesforening i 1919 samarbejdet med kommunen og har siden ført en hensygnende tilværelse (Bundesen m.fl. 1999, 71).

Schlawitz. Formanden gik ind for en kraftig indskrænkelse på flere punkter af menighedsplejens arbejde. Det, som der kom til at stå mest strid om, var diakonissens skæbne. Ifølge Schlawitz skulle søsteren ophøre med at udføre sygepleje i Skt. Johannes sogn, fordi han mente, det var uforsvarligt at bruge menighedsplejens penge på at aflaste den kommunale hjemmesygepleje (1. Fhpl., 261-267). Ved socialreformens indførelse skulle kommunalbestyrelserne sikre, at der fandtes en ordentlig hjemmesygepleje i kommunen. Dette kunne dog ske i samarbejde med bl.a. menighedsplejer (*Betænk.* 1953, 10).

Jeg har undersøgt Øjvind Schlawitz' baggrund nærmere og har fundet ud af, at han sandsynligvis har været påvirket af den sekulariseringsvenlige og diakonifjendtlige Tidehvervsbevægelse. Tidehvervsbevægelsen var en præstedomineret vækkelse uden folkelig opbakning, som opstod i slutningen 1920'erne (Lindhardt 1978, 208-211). Tidehvervs kirkesyn udelukkede diakonien som kirkelig aktivitet og pegede på forkyndelsen som folkekirkens eneste gyldige aktivitet: "Diakonien opfattes ikke som en kirkelig funktion. 'Kirken har nemlig kun en funktion: at forkynde ordet, lovens og evangeliets ord'. De syge og de fattige skal staten tage sig af, som den også 'yderst smukt' gør" (Mortensen 1985, 46). Jeg har ikke eksempler på, at Schlawitz har forbundet sit tilsyneladende negative syn på diakoni med Tidehverv, men i en brevveksling med biskop Fr. Bruun-Rasmussen angående sjælesorg giver han udtryk for tidehvervs-lignende synspunkter (1942). Her omtaler han det at forbinde døden med Guds vilje som en falsk religiøs forestilling og skelner dermed mellem religion og kristendom (*op.cit.*, 28). Samme skelnen kan man finde hos den kendte tidehvervsmand N.I. Heje (1967, 114f). Tidehverv anså sekulariseringen som en positiv udvikling, netop fordi den kunne rense kristendommen for falske religiøse ideer, således at evangeliet kunne komme til at stå i et klarere lys.

Jeg vil betegne Schlawitz' forsøg på at omstrukturere menighedsplejen som det eneste eksempel på manifest sekularisering i forhandlingsprotokollerne, fordi han var tilhænger af en sekulariseringsvenlig teologi. I øvrigt mislykkedes Schlawitz' plan. Da medarbejderne i 1934 besluttede at beholde diakonissen, trak Schlawitz sig som formand (1. Fhpl., 275-277). Søsteren blev heller ikke overflødig som en følge af socialreformen – hun havde stadig mange patienter i de følgende år (*op.cit.*, 330 og 372).

I 1940'erne havde menighedsplejens medarbejdere planer om at oprette en børnehave eller en vuggestue pga. menighedsplejens fordelagtige situation såvel økonomisk som medarbejdermæssigt. Disse planer blev imidlertid skrinlagt, fordi kommunen ikke ville støtte dem økonomisk. Jeg vil komme nærmere ind på planerne i det følgende afsnit.

I 1950'erne begyndte underholdet til søsteren at blive en alvorlig byrde for menighedsplejens økonomi, samtidig med at antallet af patienter begyndte at aftage (2. Fhpl., 15/12 1952 og 11/3 1953). I 1956, da den aldrende Søster Anne Marie, som havde været ansat af menighedsplejen siden 1921, trak sig tilbage, besluttede medarbejderne alligevel at anmode Diakonissestiftelsen om at få tilsendt en ny søster

på trods af det faldende behov i sognet (*op.cit.*, 19/6 og 12/9). Diakonissestiftelsen imødekom menighedsplejen i Skt. Johannes sogn, men i 1957 blev loven om hjemmesygepleje vedtaget i folketinget, hvilket medførte, at Århus kommune udbyggede sin hjemmesygepleje kraftigt (*op.cit.*, 9/9 1959). Den nye diakonisse, Søster Edith, følte sig skubbet til side af den offentlige sygepleje, og i 1960 måtte Diakonissestiftelsen meddele menighedsplejens medarbejdere, at Søster Edith ikke længere mente, der var behov for hendes arbejde i sognet, og at hun ønskede sin afsked (*op.cit.*, 10/2). Dette var et hårdt slag for menighedsplejen i Skt. Johannes sogn, og man overvejede samme år helt at ophøre med arbejdet:

Pastor Paludan redegjorde lidt om plejens udvikling igennem tiderne. Det kunne jo godt siges at behovet for sygepleje ikke var stort nu, da enhver både kunne faa hjemmesygepleje og husmoderafløser, og samtidig ydedes der mere hjælp fra socialkontoret, men ligesom der kunne være kristendom uden præster maatte der ogsaa kunne være pleje uden diakonisse ... Der diskuteredes frem og tilbage, baade om at holde op, og at fortsætte. Det ville blive et savn uden en søster, men fritag[er] ikke os. Medarbejderne fik større ansvar (*op.cit.*, 1/5).

I disse år var medarbejderfrafaldet, som tidligere beskrevet, også stort og man havde samme overvejelser om lukning i 1962, men medarbejderne besluttede igen at fortsætte menighedsplejen (*op.cit.*, 12/9). I det hele taget må begyndelsen af tresserne siges at være den periode, hvor sekulariseringen var mest mærkbar i menighedsplejen i Skt. Johannes sogn. Nedlæggelsen af Sct. Pauls sogns menighedspleje i begyndelsen af tresserne antyder, at denne sekulariseringsbølge sandsynligvis har været ret udbredt. I 1966 arvede menighedsplejen imidlertid en stor sum penge, hvilket bragte optimismen tilbage hos medarbejderne (*op.cit.*, 25/5). I slutningen af 1960'erne havde menighedsplejen i Skt. Johannes sogn endog planer om at bygge et plejehjem sammen med de andre menighedsplejer i kommunen, men projektet blev overdraget til det offentlige i 1970 (*op.cit.*, 11/11).

Indførelsen af bilstandsloven i 1976 medførte, at menighedsplejen opprioriterede hjælp til isolerede mennesker i forhold til den materielle hjælp i form af uddeling af rekvisitioner til forretninger i sognet (*op.cit.*, 5/11). I de følgende år oprettedes der en besøgstjeneste i sognet (*op.cit.*, 9/12 1978).

Tabet af diakonisserne havde været et hårdt slag for det sognebaserede diakonale arbejde. Derfor arbejdede man i diakonale kredse på at få oprettet en ny stillingskategori – sognemedhjælperen – som kunne udfylde den plads, som diakonissen tidligere havde (Honoré 1985, 30). I 1985 kunne menighedsplejen i Skt. Johannes ansætte en sognemedhjælper på deltid. Dette forøgede aktivitetsniveauet i menighedsplejen en del, men mange af den nye sognemedhjælperes aktiviteter blev imidlertid nedlagt igen bl.a. pga. manglende frivillige (2. Fhpl., 27/2 1985 og 28/9 1988). I 1990 blev der mulighed for at betale sognemedhjælpernes løn over de kirkelige ligningsmidler, og i 1993 blev den nuværende sognemedhjælper Anette Andreasen ansat (*op.cit.*, 2/11). Anette

Andreasen har været med til at etablere sorggrupper for pårørende til nyligt afdøde og en aflastningstjeneste for pårørende til stærkt pasningskrævende familiemedlemmer, f.eks. senil demente, det sidste i samarbejde med de andre menighedsplejer i kommunen (Thoudal 1995). Man kan sige, at ansættelsen af sognemedhjælpere har medført en slags sakralisering, idet menighedsplejen har genvundet noget af det terræn, den tabte ved diakonissernes forsvinden. Denne "sakralisering" er dog hovedsageligt et resultat af folkekirkens gode økonomi, som har gjort det muligt for menighedsrådene at lønne sognemedhjælperne. Manglen på frivillige sætter dog stadig begrænsninger på menighedsplejens bevægelsesmuligheder.

Sekulariseringens påvirkning af menighedsplejen i Skt. Johannes sogn synes altså på det samfundsmæssige niveau ligesom på det individuelle niveau for alvor at slå igennem i slutningen af 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne, hvor menighedsplejen mistede diakonissen, og medarbejderne flere gange overvejede at stoppe det sociale arbejde. Man kan se den samme symmetri mellem de to niveauer i forhold til 1940'erne, hvor medarbejderne opmuntret af god økonomi og rekruttering planlagde at etablere en ny aktivitet – børnehaven. Jeg har allerede påpeget, hvordan forfatterne til *Sekularisering i Danmark* forstår højkonjunkturen og sakraliseringen i 1940'erne. Ydermere kan man indvende, at de overser en tendens til øget sekularisering omkring 1. verdenskrig, som i menighedsplejen kunne mærkes i forhold til uddelingsfunktionen. Endelig er den økonomisk betingede sakralisering i 1980'erne og 90'erne ved ansættelsen af sognemedhjælperne ikke mulig i forfatternes perspektiv, fordi de betragter sekulariseringsprocessen som irreversibelt fremadskridende.

6. Det institutionelle niveau

På det institutionelle niveau af sekulariseringen har jeg hovedsageligt været opmærksom på menighedsplejens holdning til samarbejde med andre menighedsplejer og med ikke-kirkelige samarbejdspartnere. Holdningen til samarbejde fortæller om, hvorvidt menighedsplejen i Skt. Johannes sogn har haft en konservativ og eksklusiv eller en liberal og "økumenisk" attitude.

I 1940'erne havde menighedsplejen i flere tempi planer om at oprette en menighedsbørnehave eller en vuggestue i sognet. I forhandlingerne om disse planer fremgår det tydeligt, at menighedsplejen på dette tidspunkt kun ville samarbejde med andre kristne inden for sognets grænser, og at børnehaven eller vuggestuen skulle have en klar, kristelig profil. Her omtales planen om en vuggestue i 1939: "Formanden anbefalede medarbejderne at tænke alvorligt over det. Hvis vi ikke tager sagen op, vil Stat og Kommune gøre det og det vil saa ikke blive paa et kristeligt Grundlag" (1. Fhpl., 354f). Denne ide viste sig vanskelig at gennemføre. Menighedsplejens vuggestueprojekt blev overhalet af et andet projekt i sognet, men menighedsplejen fik en plads i bestyrelsen, fordi nogle af menighedsplejens medarbejdere havde hjulpet med at samle ind til vuggestuen (2. Fhpl. 25/2 1944). I 1946-47 havde menighedsplejen igen planer om at

opbygge en institution, denne gang en børnehave. Et udvalg bestående af nogle af medarbejderne blev nedsat (*op.cit.*, 10/3 1946). Udvalget ville imidlertid ikke samarbejde med menighedsrådet og andre børnehavekomitéer i sognet. Moderate medlemmer i menighedsplejen kritiserede udvalgets stejle holdning, og planen forliste i en stor uenighed mellem medarbejderne, hvor flere trådte ud af menighedsplejen og præsten, som var formand, nedlagde sit hverv (*op.cit.*, 20/1 og 10/2 1947). I 1949 fik menighedsplejen mulighed for at købe en børnehave, og her kan man få et godt indblik i medarbejdernes tanker om projektet, da menighedsplejen i denne periode havde en meget velformuleret referent. Menighedsplejen nedsatte et udvalg til at arbejde med planen:

Pastor Paulsen er Formand [for udvalget], og det er Udvalgets Opgave at skaffe saa mange Oplysninger med Henblik paa Planens Realisation, hvilke Tilskud der kan faaes fra Stat og Kommune. Ligeledes ønskes Sikkerhed for, at Menighedsplejen selv bliver Herrer i Huset med Ret til selv at vælge Forstanderinde ... Udvalget skulde suppleres med flere Medarbejdere fra Menighedsplejen og kendte personlige Kristne fra Sognet (*op.cit.*, 26/8).

Der var altså et krav om, at udvalgets medlemmer skulle være troende kristne. Man var også mistroisk over for samarbejde med andet kirkeligt socialt arbejde:

Fru Agersbæk foreslog, at vi henvendte os til andre Institutioner, Børnehjælpskomiteen, Sct Georgs Gildet o. l. Frk. Andersen saa helst at det blev en Menighedsbørnehave, og hvis vi skal henvende os til forskellige institutioner, maa vi regne med, at de vil have en Finger med i spillet (*op.cit.*, 12/9 1949).

Menighedsplejen må på dette tidspunkt siges at have en eksklusiv holdning til samarbejde. Denne holdning har sandsynligvis været medvirkende til, at projekterne ikke har kunnet gennemføres, da det sikkert har været vanskeligt at få bred opbakning bag dem. Kommunens manglende økonomiske muligheder for at støtte planerne har dog også spillet ind.

Da menighedsplejen i slutningen af 1960'erne ville bygge et plejehjem, brød den med isoleringstendensen fra 1940'erne. Menighedsplejen dannede et udvalg bestående af deltagere fra alle byens 9 menighedsplejer (*ibid.*, 30/10 1968). Igen faldt projektet på kommunal modvilje, men det markerer et opgør med den 'sognechauvinisme', som hidtil på mange punkter havde præget menighedsplejen i Skt. Johannes sogn, som nu havde en mere samarbejdsvillig attitude. En del af forklaringen kan også ligge i sekulariseringen, som måske havde svækket menighedsplejen så meget, at tanken om at stå bag et så omfattende projekt alene forekom helt uoverskuelig.

Med sognemedhjælpernes indtog i menighedsplejen tog samarbejdsviljen et yderligere opsving. Den første sognemedhjælper, Kaj Jensen, deltog i Trøjborgsamarbejdet mellem forskellige institutioner i sognet til forebyggelse af sociale problemer. Det lykkedes samarbejdet at gribe tidligt ind i forhold til en gruppe unge, som var på

vej ud i uføre. Institutionerne samarbejder ligeledes om kulturelle arrangementer med et bredt folkeligt, kirkeligt indhold (Andreasen 1994). Hermed begyndte menighedsplejen altså at samarbejde med ikke-kirkelige institutioner, hvilket var uset i 1940'erne.

I de seneste år er der opstået et mere formelt samarbejde mellem menighedsplejerne i Århus i form af Folkekirkesamvirket Århus, som er en pendant til De Samvirkende Menighedsplejer i København. Det er Skt. Johannes sogns sognemedhjælper Anette Andreasen, der har været primus motor for dette projekt, som hun i en avisartikel præsenterer på følgende vis: "Det er vigtigt at slå fast, at sådan noget, som vi nu laver ikke går det offentlige i bedene. - Det er gamle, kirkelige forpligtelser, der i en eller anden form har eksisteret siden Jesu tid. Og det er opgaver, det offentlige ikke kan eller ikke skal gå ind i. Et supplement til det offentliges indsats, simpelthen" (Andreasen i Brønnum 1995). Der synes altså at være en øget fornemmelse for, at en klar arbejdsdeling mellem offentlige og frivillige initiativer er hensigtsmæssig, hvor man tidligere i de første institutionsprojekter betragtede det offentlige som en konkurrent. Det er navnlig aflastningstjeneste, som man samarbejder om i Folkekirkesamvirket, og i denne forbindelse har man kontakter til ældremobiliseringen, som igen er en verdslig, frivillig organisation (Årsberetning 1996).

Mens den nye, mere udadvendte holdning til samarbejde gør projekter mere praktisk gennemførlige, kan man tvivle på, at de har den samme klare religiøse profil, som menighedsplejen havde i 1940'erne. F.eks. er det eneste krav til de frivillige i besøgstjeneste, at de er loyale mod folkekirkenes bekendelsesgrundlag (*ibid.*), hvilket er et vagere kriterium end kravet om personlig tro, som gjordes gældende i 1940'erne. Det er ofte prisen for at gå effektivt ind i det, som Niklas Luhmann betegner som ydelsesfunktionen, dvs. løsningen af sociale opgaver på andre subsystemers områder, nemlig at arbejdets religiøse præg svækkes. Dog skal det siges, at det navnlig er i 1940'erne, at den religiøse bevidsthed i menighedsplejen var særlig markant. F.eks. er det lige så sparsomt med hentydninger til religiøse spørgsmål i mødereferaterne i 1920'erne som i referaterne i nutiden.

På det institutionelle niveau er der altså en tendens til, at menighedsplejens holdning til samarbejde ændrer sig fra i 1940'erne at være eksklusiv, stærkt religiøst og strengt sognebaseret til fra 1960'erne at blive udadvendt både mht. andre sogne og ikke-religiøse samarbejdspartnere. Det religiøse træder mere i baggrunden. Forfatterne til *Sækularisering i Danmark* har som sagt beskæftiget sig med de religiøse forhold, men tillægger dem ikke stor betydning i deres argumentation. Jeg vil afslutningsvis vise, hvad studiet af sekulariseringens påvirkning af menighedsplejen i Skt. Johannes sogn siger om sekularisering på det diakonale område og om sekulariseringens kronologi i Danmark.

7. Konklusion

Det indtryk, man får af sekulariseringen ved studiet af dets indvirken på menighedsplejen i Skt. Johannes sogn, er ikke det samme, som man får fra værket *Sekularisering i Danmark*. Sekulariseringen fremstår ikke som en lineær, jævnt fremadskridende proces. Der er i flere perioder tegn på sakralisering, dvs. på tilbagetog for sekulariseringsprocessen. Jeg mener først og fremmest, at jeg har identificeret fire holdepunkter i sekulariseringen i menighedsplejen, som sandsynligvis også kan være brugbare som pejlemærker i sekulariseringsprocessen i Danmark i det tyvende århundrede. 1) Første verdenskrig synes at have været en stopklods for menighedsplejens fortsatte ekspansion medarbejdermæssigt og aktivitetsmæssigt og har dermed haft en sekulariserende virkning. 2) 1940'erne og navnlig besættelsen har været en sakraliseringsfase. Her var der både medarbejderfremgang og mod på nye aktiviteter i menighedsplejen. I denne periode havde menighedsplejen en meget klar religiøs profil og havde et eksklusivt og lokalorienteret syn på samarbejde. 3) I slutningen af 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne satte sekulariseringen sig kraftigst igennem. Både på det samfundsmæssige (diakonissens afsked) og individuelle niveau (medarbejderfrafald) gik det tilbage for menighedsplejen. 4) Fra midten af 1980'erne er der foregået en betinget sakralisering, hvor menighedsplejen har genvundet noget af den vitalitet, den tabte i begyndelsen af 1960'erne, navnlig fordi det er blevet økonomisk muligt at have sognemedhjælpere til at organisere aktiviteter for de frivillige. Menighedsplejen har fået et lysere syn på samarbejde både regionalt og i forhold til verdslige institutioner, men den har samtidig slækket på det religiøse præg, som var så markant i 1940'erne. Medarbejdersituationen er dog ikke blevet forbedret. Kun mht. den kraftige sekulariseringsbølge i 1960'erne er mit materiale på linie med forfatterne til *Sekularisering i Danmark*. Det tyder altså på, at Karel Dobbelaeres antagelse om, at sekulariseringen ikke er en mekanisk, irreversibel proces holder stik i forhold til menighedsplejen. Til gengæld har det ikke vist sig, at bestemte grupper eller personer ofte manifest sekulariserer institutioner. Dette har jeg kun fundet et eksempel på, nemlig præsten Øjvind Schlawitz' opgør med diakonissen. Måske har Karel Dobbelaere overdrevet betydningen af denne sekulariseringsform i sin artikel fra 1981.

I forhold til et socialhistorisk perspektiv kan det forekomme overraskende, at de store sociale lovinitiativer, socialreformen i 1933 og bistandsloven i 1976, har haft så ringe indflydelse på menighedsplejen, og at det derimod er den mere 'ad hoc' prægede lovgivning fra 1. verdenskrigs tid og i slutningen af 1950'erne, som har været mærkbar.

Jeg mener mit studium kan give nogle indicier på, hvordan sekulariseringens kronologi har været i forhold til den danske diakoni, men også i Danmark i almindelighed i det 20. århundrede. Det har naturligvis behov for en dialog med bredere anlagte studier for kunne sige, om de fire 'holdepunkter', som jeg har angivet, også er gældende for sekulariseringsprocessen i Danmark generelt.

Utrykte kilder

Aarsberetning for Sct. Pauls Sogns Menighedspleje Aarhus (Aarsb.), 1/7 1923 - 1/7 1924, 1/7 1925 - 30/6 1932, 1/7 1933 - 30/6 1954 og fra 1/7 1955 - 30/6 1958, Aarhus.

1. Forhandlingsprotokol (1.Fhpl.) for Menighedsplejen i Skt. Johannes Sogn Aarhus.⁶
 2. Forhandlingsprotokol (2.Fhpl.) for Menighedsplejen i Skt. Johannes Sogn Aarhus.⁷
- Årsberetning, Folkekirkesamvirket i Århus 1996.

Litteratur

ANDREASEN, ANETTE

1994 Beretning for årene 1993 og 1994.

BERG, ANNE M., LIS FROST, ANNE OLSEN

1984 *Kvindfolk: En danmarkshistorie fra 1660 til 1980*, bd. 2, København.

Betænkning vedrørende Hjemmesygeplejen i Danmark (Betænk.), afgivet af det af Indenrigsministeriet nedsatte udvalg, København 1953.

BEYER, PETER F.

1990 "Privatization and the Public Influence of Religion in Global Society", *Theory, Culture and Society*, 7,

BRINK, AGNETE, MICHAEL SCHELDE, ERIK BREDMOSE SIMONSEN

1984 *Sæklarisering i Danmark: En teoretisk analyse og historisk beskrivelse af sæklariseringsprocessen fra omkring 1870 til vor tid*, Århus.

BRØNNUM, JAKOB

1995 "Gamle kirkelige, sociale opgaver tages op i ny sammenhæng", *Kirke og Sogn*, Århus.

BUNDESEN, PETER, LARS SKOV HENRIKSEN, ANJA JØRGENSEN

1999 *Dansk socialpolitik: Mellem statsligt ansvar og frivillig organisering. Perioden 1850'erne - 1990'erne*. Rapport til socialministeriet vedr. bevilling nr. 81131-0042.

CLAUSEN, JOHAN

1886 *Beretning om Det kirkelige Møde i Kjøbenhavn den 25de - 27de Maj 1886*, Kjøbenhavn.

DOBBELAERE, KAREL

1981 "Secularization: A Multidimensional Concept.", *Current Sociology* 29 (2).

1987 "Some Trends in European Sociology of Religion", *Sociological Analysis*, 47.

"Menighedspleje i Grenaa", i *Flyveblade fra Stefansforeningen II* nr. 10, Odense 1892.

FOSS, ØJVIND

1992 *Kirkens diakoni i bibelteologisk, historisk og etisk belysning: et studie i den kristne kirkes socialhistorie med baggrund i urkristendommens forståelse af kærlighedens gerninger*, Århus.

HANSEN, LIC. THEODOR

1901 *Stefansforeningen i dens første 25 år*, Odense.

HANSEN, SVEND AAGE & INGRID HENRIKSEN

1984 *Dansk Social Historie 1914-39: Sociale brydninger: Dansk social historie 6*, Viborg.

⁶ I denne forhandlingsprotokol er siderne nummereret, hvorfor kildehenvisningerne er angivet med sidetal.

⁷ Der er ingen sidetal i 2. Forhandlingsprotokol. Derfor har jeg valgt at bruge mødedatoen som kildehenvisning.

HEJE, N. I.

1967 "Om Sjælesorg" i Grane, Leif, ed., *Tideherv - en antologi*, København, s. 105-117.

HONORÉ, PAUL

1985 "Sognemedhjælperbetænkningen og de samvirkende Menighedsplejer" i *Sognemedhjælperen: Erfaringer og muligheder i folkekirkens arbejde*, København.

JØRGENSEN, ALFRED TH.

1927 *Af Menighedsplejens Historie i Danmark: Festskrift i anledning af de samvirkende menighedsplejers 25 aars jubilæum*, København.

JØRGENSEN, HARALD

1940 *Studier over det offentlige fattigvæsens historie i Danmark i det 19. de århundrede*, København.

LINDHARDT, P. G.

1978 *Vækkelse og kirkelige retninger*, Århus.

LUHMANN, NIKLAS

1977 *Funktion der Religion*, Frankfurt am Main.

LÜTZEN, KARIN

1996 "Et spøgelse går gennem Europa" i *Social kritik*, 44.

Menighedsraadsbladet: et Efterretnings og Forhandlingsblad for Lægfolk og Præster udgivet af Stefansforeningen, 1. Aargang, Odense 1904.

MORTENSEN, BENNY BIRK

1985 *Diakoni i kirke og samfund*, Århus.

NEDERGAARD, PAUL

1966 *Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie*, bind VII Aarhus Stift: Aarhus og Skanderborg amter, København.

NØRGAARD, JENS

1987 "Århus i en overgangstid" i *Provisoriekirken på Sukkerhustofte, Jubilæumsskrift udgivet af Menighedsrådet i anledning af Sct. Pauls kirkes 100-års jubilæum den 6. februar 1987*, Mogens Fundrup, Kirsten Millgård, Jens Nørgaard og Mogens Skjødt, eds., Århus, 5-33.

OLESEN, ELITH

1969 *Diakonien i kirkens historie*, København.

SCHLAWITZ, Ø. & FR. BRUUN-RASMUSSEN

1942 *Gud og Døden: En brevveksling mellem Biskop Fr. Bruun-Rasmussen og Sognepræst Øyv. Schlawitz*, København.

SCHRØDER, JOHANNES

1889 *Beretning om det tredie Kirkelige Møde den 21de-23de Maj 1889*, Kjøbenhavn.

Stefanus, udgivet Stefansforeningen og de samvirkende menighedsplejer under medvirken af N. Dalhoff, Th. Elmquist og Ad. Hansen redigeret af Alfred Th. Jørgensen, 3. Aargang, København 1908.

STEIN, HARALD

1882 *Hvad vil den indre Mission?: Otte Foredrag om Tro, virksom i Kjærlighed, holdte i den indre Missions Lokale i Kjøbenhavn af Harald Stein*, København.

STRUWE, KAMMA

1995 *Kirkerevolutionen i 1890'erne: Biografisk-historisk kulturbillede*, Kolding.

THOUDAL, KAJ

1995 "En tråd i dit netværk" i *Ugeavisen i Stor-Århus*, uge 12.

VAHL, J., ed.

1889 "Kirkelig fattigpleje" i *Stefansforeningens Tidende* (særtryk af alm. kirketidende) No. 1 (7. Aargang), 5-13.

Summary

This article deals with secularization and Christian social work. It is a study of how the parish-based social work in St John's Parish in Aarhus has been influenced by the secularization process in Denmark. The major source material of the study is two journals containing summaries of all the meetings among the voluntary social workers in the parish in the period from 1905 to 1997. Karel Dobbelaere's three dimensional secularization concept, which divides secularization into a societal, an institutional and an individual level, has been used in order to structure the material. Four major tendencies has been identified. 1) After the First World War there was a decrease in the need for help in St John's Parish and a stagnation in the recruitment of voluntary social workers, which suggests that secularization was increasing. 2) The period of the German occupation of Denmark was a sacralization phase, where there was progress in most areas of the social work. At this time the parish-based social work had a sectarian gemeinschaft-like attitude towards collaborating with other forms of public as well as voluntary social work. 3) In the late fifties and the beginning of the sixties, the secularization trend was most predominant. The social work lost its nursing sister and recruitment was bad, probably because of the increasing number of women in the labour market. Traditionally, the voluntary social workers had mainly been recruited from among housewives, but they were now mobilized to participate in the booming Danish economy. 4) In the eighties and the nineties there has been a tendency towards sacralization. This is due to the employment of a professional parish worker in 1985, who could organize the activities of the voluntary social workers. It was the favourable economic situation of the Danish Lutheran church which made it possible to employ a professional parish worker. Recruitment was still low in this period as the voluntary social workers seemed to prefer to collaborate with non-religious institutions. Some of these tendencies are probably general for the secularization process in Denmark. They suggest that secularization in Denmark has not been a straight forward unilinear process.

Sune Wadskjær Nielsen
Cand. mag.
Kastrupvej 18, 4.th.
2300 København S